

Сергій Володимирович ГРОШЕВ

головний спеціаліст – юрисконсульт
Управління Державної казначейської служби у Київському районі м. Харкова
Харківської області
E-mail : SergeyGroshev1970@gmail.com

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ

Грошев, С. В. Сучасний стан розвитку фермерських господарств України [Текст] / Сергій Володимирович Грошев // Український журнал прикладної економіки. – 2018. – Том 3. – № 3. – С. 186-194. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Поступ економіки України до ринку неодмінно супроводжується трансформацією господарського механізму, зміною форм і методів господарювання. Нині серед формалізованих суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки найбільш чисельною є група фермерських господарств, що й зумовлює потребу науково обґрунтованого аналізу їхньої діяльності.

Мета. Метою дослідження є аналіз динаміки розвитку фермерських господарств в Україні.

Метод. Під час дослідження використано такі методи: монографічний, історичний, аналізу й синтезу, розрахунково-конструктивний, графічний.

Результати. Здійснено комплексний аналіз динаміки розвитку фермерських господарств. Показано, що перші фермерські господарства в Україні виникли в 1988–1990 рр. на базі кращих сільськогосподарських підприємств, а стрімкий розвиток фермерства до 2000 р. був спричинений винятковою дією адміністративного механізму і сприятливою державною аграрною політикою. Визначено тенденцію до впорядкування системи фермерських господарств протягом 2005–2017 рр., оптимізації їхніх розмірів переважно за рахунок оренди земельних часток (паїв). Чинниками до того ж є конкуренція, нагромадження досвіду управління фермерськими господарствами, формування компетентностей у фермерів щодо раціональної організації і ведення інтенсивного сільськогосподарського виробництва й збуту готової продукції. Підтверджено, що незважаючи на велику кількість фермерських господарств, їх місце в економіці сільського господарства України і донині залишається незначним. У 2017 р. вони виробляли всього 8,7 % сільськогосподарської продукції (у постійних цінах 2010 р.) усіх категорій господарств і 15,5 % – валової продукції сільгосппідприємств. У структурі валового виробництва фермерських господарств 93,5 % становила продукція рослинництва, з якої найбільшу частку становить зерно і насіння соняшнику. Частка виробництва валової продукції тваринництва за 1990–2017 рр. є низькою і загалом не перевищує 2,0 % у вартісному вираженні й 3,5 % – у натуральному.

Висновки. Показано, що подальший розвиток фермерських господарств України на засадах інституційної трансформації господарств населення й сільських домогосподарств на сімейні ферми є екстенсивним. Інтенсифікація ж можлива тільки за рахунок надання державою коштів підтримки фермерства, а також переорієнтації їх на засади smart-спеціалізації.

Ключові слова: фермерське господарство; фермерство; розвиток; земельні ресурси; сільськогосподарське виробництво.

CURRENT STATE OF FARMS' DEVELOPMENT IN UKRAINE

Abstract

Introduction. Transition of the Ukraine's economy to market is followed by transformation of an economic mechanism, changing of forms and methods of managing. Nowadays the group of farms is one of the most numerical among the formalized economic agents in the agrarian sector of economy that predetermines need of the evidence-based analysis of their activity.

Purpose. The goal of the research is to analyze the dynamics of farms' development in Ukraine.

Methods. Such methods are used during the research: monographic, historical, analysis and synthesis, constructive, graphic.

Results. The complex analysis of farms' development dynamics is carried out. It is shown that the first farms in Ukraine arose in 1988-1990 was caused by exclusive operation of the administrative mechanism and favorable state agrarian policy based on the best agricultural enterprises and rapid development of farming till 2000. The tendency to farms system streamlining for 2005-2017, optimization of their sizes mainly due to rent of land shares is defined. At the same time, such factors determine this tendency like: a competition, accumulation of experience for farms management, competences forming by farmers on the rational organization and conducting intensive agricultural production and sale of finished goods. It is confirmed that despite a large number of farms their place in rural economics of Ukraine remains insignificant until now. In 2017 they produced only 8.7% of agricultural production (in 2010 prices) of all categories of economic agents and 15.5% of agricultural production of agricultural enterprises. The crop production is equal to 93.5% in the structure of farms gross production of where the greatest part is made by grain and sunflower seeds. The share of livestock for 1990-2017 is low and in general does not exceed 2.0% in value terms and 3.5% in natural terms. It is shown that further farms development in Ukraine based on institutional transformation of rural households into family farms is extensive. The intensification is possible only due to granting farms by the state means of support and also by their reorientation to the principles of smart-specialization.

Keywords: farm; farming; development; land resources; agricultural production.

JEL classification: Q10; Q12; Q15; Q18

Вступ

Поступ економіки України до ринку неодмінно супроводжується трансформацією господарського механізму, зміною форм і методів господарювання. У сільському господарстві такі перетворення знаменувалися реформуванням колгоспів і радгоспів зі створенням на їх базі різних приватних сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, розширенням особистих селянських господарств тощо. Нині серед формалізованих суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки найбільш чисельною є група фермерських господарств, що й зумовлює потребу науково обґрунтованого аналізу їхньої діяльності.

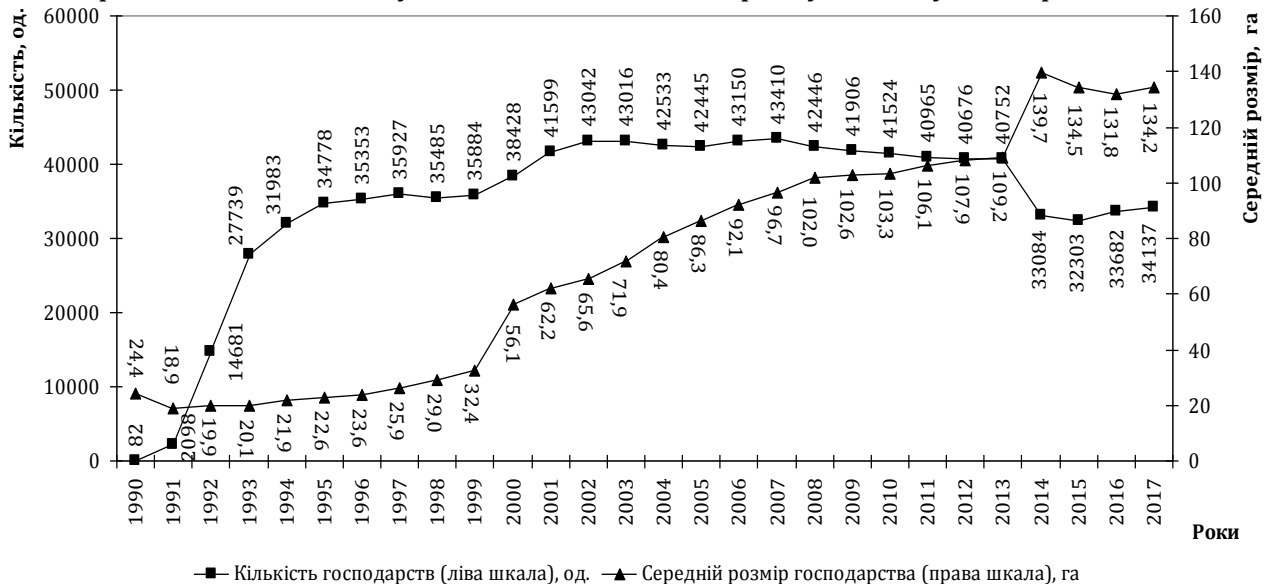
Дослідженню фермерських господарств України в різний час присвятили свої праці Т. Воронько-Невіднича, В. Горьовий, В. Збарський, М. Калінчик, М. Кропивко, В. Липчук, Ю. Лупенко, М. Малік, В. Месель-Веселяк, С. Онисько, П. Березівський, П. Саблук, А. Стельмащук, О. Шпикуляк, М. Шульський та багато інших вчених. Проте, проблема моніторингу їх розвитку не є розв'язаною і потребує подальших наукових пошуків.

Мета та завдання дослідження

Метою статті є аналіз динаміки розвитку фермерських господарств в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Відтак перші фермерські господарства в Україні були створені у 1988 р. [1, с. 87]. На момент проголошення незалежності вже було зареєстровано 332 фермерських господарства, із яких фактично діяли 82 або 24,7 %. Як показують наведені на рис. 1 дані, за 1990–1995 рр. кількість діючих фермерських господарств в Україні збільшилася в 424,1 раза, площа сільгоспугідь в їх власності й користуванні – у 393,2 раза.

Рис. 1. Динаміка кількості фермерських господарств України та їх середніх розмірів за площею сільськогосподарських угідь

Примітка. У 2014–2017 рр. – без урахування тимчасово-окупованих територій і зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України.

Проте, як зазначив М. Шульський, ці фермерські господарства сформувалися на тлі колгоспно-радгоспної системи, а їхній бурхливий розвиток спричинили не об'єктивні чинники, а бажання влади прискорити паювання землі й реформування аграрного сектора економіки [2, с. 30–43]. У 1996–1999 рр. процес створення фермерських господарств призупинився, в окремих регіонах навіть почався процес дефермеризації сільського господарства, що було зумовлено їх низькою ефективністю і конкурентоспроможністю порівняно з великими сільгоспідприємствами приватного типу, нераціональними розмірами землекористувань і браком підприємницького хисту у фермерів. Проаналізувавши показники ефективності діяльності окремих фермерських господарств за 1997–1998 рр. І. Бурдейний дійшов висновку, що без державної підтримки фермерство розвиватися не буде [3, с. 25].

Певного поштовху у розвитку фермерства надали указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» (від 03.12.1999 р. № 1522/99) і ухвалені нормативно-правові акти з питань оренди землі. Відтоді фермерські господарства отримали змогу збільшити площу свого землекористування, орендуючи земельні частки (паї) ліпшої якості, ніж ті земельні ділянки, що були у них у власності.

Певне зменшення кількості діючих фермерських господарств у 2008–2013 рр. пов'язане з сукупністю чинників аграрних перетворень, упорядкуванням і укрупненням їхніх площ, конкуренцією з великими сільгоспідприємствами, інтеграційними і глобалізаційними процесами [4] тощо.

Загалом за 1990–2017 рр. кількість фермерських господарств збільшилася в 416,3 раза, площа сільгоспугідь та ріллі у їх власності й користуванні – у 2290,1 і 8912,1 раза, середній розмір господарства за площею сільгоспугідь – у 5,5 раза, ріллі – 21,4 раза відповідно.

На перших етапах становлення фермерства найбільшу кількість фермерських господарств створили на Західній Україні, особливо у Львівській та Івано-Франківській областях, що окремі вчені пояснюють більшим прагненням до підприємництва жителів тих регіонів. За період 1995–2017 рр. у зоні Полісся спостерігається зменшення кількості фермерських господарств на 6,4 %, у Степу – на 15,2 % (причиною є здебільшого наявність тимчасово-окупованих територій та зони проведення антитерористичної операції). Водночас у Лісостепу відбувся їх приріст в 1,4 раза, обумовлений сприятливими природно-кліматичними умовами господарювання. В регіональному розрізі найбільший приріст кількості за досліджуваний період спостерігаємо в Черкаській, Вінницькій і Хмельницькій областях, зниження – на Сумщині й Миколаївщині. Приріст площ землекористування мав дещо іншу тенденцію в регіональному аспекті, що в сукупності зумовило динаміку середніх розмірів фермерських господарств.

Для аналізу динаміки зміни площ землекористування фермерських господарств України ми оцінили вплив їх кількості й середніх розмірів за площею сільгоспугідь та ріллі (табл. 1).

Так, найсприятливішим у цьому аспекті розвитку фермерства є 2000 р., коли було забезпечено найбільші прирости площі землекористування. У 2008–2012 рр. спостерігаємо чітку тенденцію до укрупнення фермерських господарств, що відбувалося на тлі зменшення кількості малоземельних фермерів. За 2016–2017 рр. намітилася тенденція до відновлення інтересу громадян України до фермерської діяльності, причинами чого є потреба в організації самозайнятості на селі, інституціоналізація сімейних фермерських господарств, розвиток виробництва нішевих сільгоспкультур тощо. Найбільший приріст кількості фермерських господарств за цей період відбувся в Чернігівській, Харківській і Житомирській областях, а площ сільгоспугідь у власності й користуванні – у Волинській, Львівській і Чернігівській областях. У підсумку, в 2017 р. у середньому найбільшими за площею сільгоспугідь були фермерські господарства Луганської (287,5 га), Харківської (215,5 га) і Чернігівської (203,8 га) областей, а найменшими – Закарпатської (10,0 га), Чернівецької (49,1 га) й Івано-Франківської (61,6 га) областей.

Такі відмінності в розмірах господарств обумовлені природно-сільськогосподарським районуванням земельного фонду України, особливостями паювання земель, спеціалізацією фермерських господарств тощо.

Розподіл діючих фермерських господарств України за розміром сільськогосподарських угідь показує, що в 2017 р., порівняно з 2005 р., збільшилася кількість господарств, що не мали сільгоспугідь. Це пояснюється розвитком фермерства у сферах рибництва й рибальства, лісового господарства, оптової торгівлі зерном, насінням, кормами для тварин, надання послуг з постачання та обслуговування інших фермерів тощо. Загалом за 2005–2017 рр. відбулося значне укрупнення фермерських господарств. Так, кількість господарств площею до 50 га зменшилася на 35,1 %, а їх частка у загальній кількості та площі – на 13,9 і 8,4 відсоткового пункта відповідно. Натомість більше ніж у 1,5 раза збільшилася кількість фермерських господарств з площею сільгоспугідь понад 2000 га. Найбільші за площею фермерські господарства нині мають понад 10000 га у користуванні, а їхня кількість, порівняно з 2005 р., збільшилася на 100 %.

Не менш важливим аспектом діяльності великих та малих фермерських господарств є їх соціально-функціональне призначення. Великі й середні господарства

до 2005 р. збільшили свої розміри за рахунок екстенсивного чинника, використовували для сільгоспвиробництва значну кількість найманих працівників.

Таблиця 1. Факторний аналіз зміни площ землекористування фермерських господарств України за 1990–2017 рр.

Рік	Абсолютне відхилення площі сільгоспугідь, тис. га, ±			Абсолютне відхилення площі ріллі, тис. га, ±		
	усього	у т. ч. за рахунок		усього	у т. ч. за рахунок	
		зміни кількості господарств	зміни розміру господарств		зміни кількості господарств	зміни розміру господарств
1990	×	×	×	×	×	×
1991	37,7	49,2	-11,5	30,2	12,3	17,9
1992	252,6	238,1	14,5	229,4	184,1	45,3
1993	264,5	260,0	4,5	7,8	231,3	-223,5
1994	142,9	85,2	57,7	243,9	41,0	202,9
1995	86,7	61,1	25,6	206,7	44,7	162,0
1996	48,6	13,0	35,6	46,5	11,9	34,6
1997	97,2	13,6	83,6	92,4	12,4	80,0
1998	97,0	-11,5	108,5	96,2	-10,5	106,7
1999	133,1	11,6	121,5	128,6	10,7	117,9
2000	995,3	82,4	912,9	911,8	76,7	835,1
2001	428,2	178,0	250,2	416,9	164,5	252,4
2002	236,9	89,7	147,2	226,6	83,6	143,0
2003	271,9	-1,7	273,6	253,6	-1,6	255,2
2004	326,0	-34,7	360,7	355,0	-32,5	387,5
2005	240,6	-7,1	247,7	246,5	-6,7	253,2
2006	311,6	60,8	250,8	322,3	58,0	264,3
2007	226,1	23,9	202,2	241,3	23,0	218,3
2008	128,9	-93,2	222,1	133,1	-90,1	223,2
2009	-29,2	-55,1	25,9	-24,2	-53,3	29,1
2010	-7,8	-39,2	31,4	-3,2	-38,0	34,8
2011	55,1	-57,8	112,9	60,0	-56,0	116,0
2012	43,5	-30,7	74,2	38,8	-29,8	68,6
2013	62,3	8,2	54,1	49,3	8,0	41,3
2014	170,0	-837,6	1007,6	140,0	-811,0	951,0
2015	-278,0	-109,1	-168,9	-226,7	-105,0	-121,7
2016	94,2	185,4	-91,2	74,4	180,3	-105,9
2017	142,2	60,0	82,2	158,3	58,1	100,2

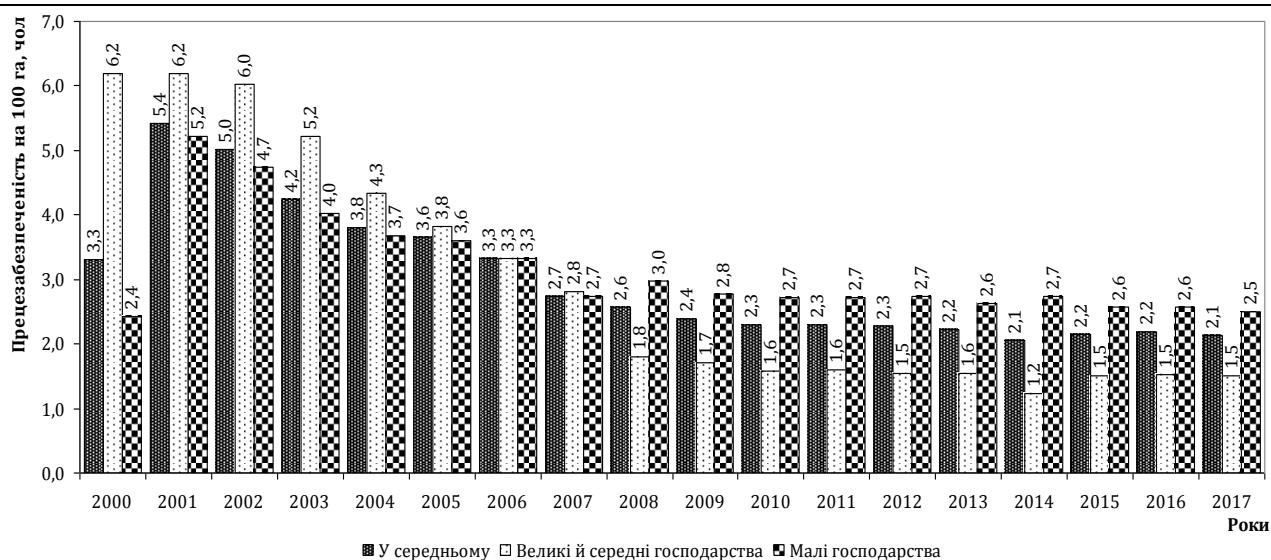
Примітка. У 2014–2017 рр. – без урахування тимчасово-окупованих територій та зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України.

Проте, за 2000–2017 рр. вони нагромадили достатньо коштів для придбання засобів механізації, перейшли на інтенсивні технології ведення сільського господарства, відтак здебільшого поступово відмовилися від низькокваліфікованої найманої праці. У 2015–2017 рр. рівень їх працевлаштуваності був в 1,7 рази нижчий, ніж у малих фермерських господарствах (рис. 2).

Інтенсивність праці в малих фермерських господарствах за досліджуваний період поступово зростає, однак протягом останніх 10 років є майже сталою. Це пояснюємо тим, що ці господарства, в силу своїх невеликих розмірів, базуються переважно на праці фермера й членів його родини, мають напівтоварний характер виробництва, а тому їх соціальною місією є забезпечення самозайнятості населення й збереження села за рахунок формування фермерського укладу.

Свою чергою загальний тренд працевлаштуваності у фермерських господарствах відповідає тенденції поступового заміщення праці капіталом, вказує на загальну інтенсифікацію сільгоспвиробництва й підвищення конкурентоспроможності виробленої продукції.

Рис. 2. Працевлаштуваність фермерських господарств України

Примітка. У 2014–2017 рр. – без урахування тимчасово-окупованих територій та зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України.

Незважаючи на відведену під час аграрної реформи стратегічну роль у розвитку галузі й велику кількість створених фермерських господарств, їх місце в економіці сільського господарства України і донині залишається незначним (табл. 2).

Таблиця 2. Місце фермерських господарств в економіці сільського господарства України у 1995–2017 рр.

Частка фермерських господарств, %	Роки						
	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017
У загальній кількості діючих сільгоспідприємств	66,0	60,4	73,3	73,5	71,2	70,6	74,9
У загальній площі земель сільгоспідприємств і громадян							
- сільгоспугіддя	1,9	5,6	9,9	11,8	11,9	12,2	12,5
- рілля	2,2	6,3	11,3	13,5	13,6	13,8	14,3
У загальній кількості зайнятого населення в аграрному секторі	д.н.	1,6	3,3	3,2	3,3	3,4	3,4
У виробництві сільськогосподарської продукції (усі категорії)							
- усього	0,8	2,1	4,6	6,1	7,9	8,7	8,7
- продукція рослинництва	1,1	3,1	6,7	8,7	10,4	11,2	11,3
- продукція тваринництва	0,3	0,4	0,7	1,6	1,9	2,0	2,0
У виробництві сільськогосподарської продукції сільгоспідприємств							
- усього	1,4	5,4	11,2	12,7	14,3	15,2	15,5
- продукція рослинництва	1,8	6,3	13,9	16,2	17,6	18,3	18,7
- продукція тваринництва	0,6	1,8	2,7	4,1	4,2	4,4	4,4

Примітки. Д.н. – даних немає. У 2015–2017 рр. – без урахування тимчасово-окупованих територій та зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України.

У 2017 р. частка фермерських господарств у загальній кількості діючих сільськогосподарських підприємств становила 74,9 %, або дві третини. Однак, через низьку забезпеченість земельними ресурсами, вони виробляли всього 8,7 % сільськогосподарської продукції (у постійних цінах 2010 р.) усіх категорій господарств і 15,5 % – валової продукції сільгоспідприємств.

Дуже незначною є частка зайнятого населення у фермерських господарствах, яке до того ж здебільшого представлене членами однієї фермерської родини.

Загалом позитивною, проте недостатньою з огляду на потенціал, тенденцією є зростання ролі фермерських господарств в аграрному виробництві. Зокрема, порівняно з 1995 р., обсяг виробництва в них продукції сільського господарства збільшився в 15,6 раза, у тому числі продукції рослинництва – у 17,1 раза, тваринництва – у 6,9 раза.

У структурі валового виробництва фермерських господарств в 2017 р. 93,5 % становила продукція рослинництва, частка якої, порівняно з 1995 р., зросла на 8,1 відсоткового пункту. Передусім це пов'язано із загальним занепадом тваринництва в Україні, та недостатнім його розвитком у фермерських господарствах зокрема. Так, частка поголів'я ВРХ протягом 1995–2017 рр. не перевищує 3,0 % і зростає винятково за рахунок випереджаючих темпів скорочення чисельної худоби в сільгоспприємствах. Аналогічною є тенденція і по інших видах сільськогосподарських тварин. Розвиток птахівництва стримується низькою ефективністю, порівняно з великими птахофабриками, а бджільництва – зміною структури посівних площ і як наслідок браком медоносних культур, а також зміною ринкової кон'юнктури. Цілком очевидно, що від самого початку виникнення і до нині фермерські господарства України спеціалізуються переважно на виробництві продукції рослинництва. Об'єктивною передумовою цього є брак коштів на будівництво тваринницьких ферм, брак знань і уміння організації і ведення тваринництва, швидка окупність інвестицій у рослинництві, що дає змогу реалізувати економічні інтереси фермера протягом одного року тощо. Зважаючи на це, зростання кількості фермерських господарств привело до збільшення обсягів виробництва зерна й насіння соняшнику (табл. 3).

Таблиця 3. Динаміка виробництва основних видів сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами України

	Роки						
	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Зерно, тис. т	507,7	1256,4	4082,7	4702,5	7650,2	8880,9	8686,4
- частка в загальному обсязі, %	1,5	5,1	10,7	12,0	12,7	13,4	14,0
Цукрові буряки (фабричні), тис. т	652,4	755,1	1373,1	1154,7	618,9	973,4	1105,0
- частка в загальному обсязі, %	2,2	5,7	8,9	8,4	6,0	6,9	7,4
Насіння соняшнику, тис. т	86,3	347,3	735,0	1208,5	2167,0	2644,3	2365,3
- частка в загальному обсязі, %	3,0	10,0	15,6	17,8	19,4	19,4	19,3
Картопля, тис. т	15,8	56,4	84,7	161,3	126,0	120,7	107,4
- частка в загальному обсязі, %	0,1	0,3	0,4	0,9	0,6	0,6	0,5
Овочі всіх видів, тис. т	27,4	82,6	156,1	211,9	282,5	298,4	272,1
- частка в загальному обсязі, %	0,5	1,4	2,1	2,6	3,1	3,2	2,9
Плоди і ягоди, тис. т	0,5	3,9	10,8	37,0	68,3	95,5	75,5
- частка в загальному обсязі, %	0,0	0,3	0,6	2,1	3,2	4,8	3,7
М'ясо (у забійній масі), тис. т	6,9	8,2	14,2	47,6	52,3	56,3	58,2
- частка в загальному обсязі, %	0,3	0,5	0,9	2,3	2,3	2,4	2,5
Молоко, тис. т	41,5	67,8	96,3	112,1	177,4	183,6	194,8
- частка в загальному обсязі, %	0,2	0,5	0,7	1,0	1,7	1,8	1,9
Яйця, млн шт.	9,9	6,7	19,0	78,4	75,5	95,3	89,1
- частка в загальному обсязі, %	0,1	0,1	0,1	0,5	0,4	0,6	0,6
Вовна, т	68,0	9,0	71,0	128,0	69,0	55,0	55,0
- частка в загальному обсязі, %	0,5	0,3	2,2	3,1	3,0	2,7	2,8
Мед, т	78,0	83,0	117,0	215,0	120,0	124,0	111,0
- частка в загальному обсязі, %	0,1	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2

Примітка. У 2015–2017 рр. – без урахування тимчасово-окупованих територій та зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України.

Виробництво цукрових буряків (фабричних) стримується загальною кризою в бурякоцукровому підкомплексі, фактичним браком ринку збуту цієї продукції та недосконалістю системи виробничої контрактації.

Розвиток овочівництва, садівництва і ягідництва пришвидшився з середини 2000-х рр., коли фермери почали розглядати цю сферу як потенційно привабливу і нішеву. Частка виробництва продукції тваринництва за всі роки досліджуваного періоду є низькою і загалом не перевищує 3,5 %.

Збільшення ролі фермерських господарств в економіці сільського господарства України науковці нині вбачають в трансформації у сімейні фермерські господарства господарств населення, які використовують понад 10 га сільгоспугідь, а також сільських домогосподарств з площею від 5–10 га [5, с. 37]. Іншими словами, перевагу має екстенсивний шлях розвитку фермерства, що загалом впливає з його теоретичної сутності.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Дослідження генези розвитку фермерських господарств в Україні показало, що їх значення під час проведення аграрної реформи переоцінили. Перші фермерські господарства виникли на базі кращих сільськогосподарських підприємств, а стрімкий розвиток фермерства до 2000 р. був спричинений дією адміністративного механізму і сприятливою державною аграрною політикою. Після паювання земель сільськогосподарського призначення і виділення земельних часток (паїв) у натурі фермери отримали змогу збільшити площі свого землекористування за рахунок оренди. Протягом 2005–2017 рр. спостерігається тенденція до впорядкування системи фермерських господарств, оптимізації їхніх розмірів. Цьому активно сприяє конкуренція, нагромадження досвіду управління фермерськими господарствами, формування компетентностей у фермерів щодо раціональної організації і ведення інтенсивного сільськогосподарського виробництва та збуту готової продукції.

Не зважаючи на велику кількість фермерських господарств, їх місце в економіці сільського господарства України і донині залишається незначним. У 2017 р. вони виробляли всього 8,7 % сільськогосподарської продукції (у постійних цінах 2010 р.) усіх категорій господарств і 15,5 % – валової продукції сільгоспідприємств. У структурі валового виробництва фермерських господарств 93,5 % становила продукція рослинництва, з якої найбільшу частку становить зерно і насіння соняшнику. Частка виробництва валової продукції тваринництва за 1990–2017 рр. є низькою і загалом не перевищує 2,0 % у вартісному вираженні й 3,5 % – у натуральному.

Подальший розвиток фермерських господарств України на засадах інституційної трансформації господарств населення і сільських домогосподарств на сімейні ферми є екстенсивним. Інтенсифікація ж можлива тільки за рахунок надання державою коштів підтримки фермерства, а також переорієнтації їх на засади smart-спеціалізації.

Перспективою подальших розвідок у цій царині є аналіз ефективності діяльності фермерських господарств України, використання ними земельних ресурсів, а також розробка стратегічних напрямів підвищення їх конкурентоспроможності.

Список літератури

1. Аграрна реформа в Україні / за ред. П. І. Гайдуцького. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2005. 424 с.
2. Шульський М. Г. Фермерство: проблеми становлення і розвитку. Львів : Світ, 2004. 392 с.
3. Бурдейний І. М. Фермерство як ефективна форма господарювання на селі. *Економіка АПК*. 1999. № 5. С. 22–25.
4. Загальні тенденції розвитку фермерських господарств в Україні / І. М. Демчак [та ін.]. Київ : НДІ «Укragenпромпродуктивність», 2016. 56 с.

-
5. Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення / за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 54 с.
  6. Сільське господарство України 2016 / відпов. за вип. О. М. Прокопенко. Київ : Держстат, 2017. 247 с.
  7. Сільське господарство України 2017 / відпов. за вип. О. М. Прокопенко. Київ : Держстат, 2018. 246 с.
  8. Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення / за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 54 с.

Reference

1. *Ahrarna reforma v Ukraini*. [Agrarian reform in Ukraine]. (2005). In Haidutskyi, P. I. (ed.) ІАЕ. Kyiv. Ukraine.
2. Shulskyi, M. H. (2004). *Fermerstvo: problemy stanovlennia i rozvytku*. [Farmers: problems of formation and development]. Svit. Lviv. Ukraine.
3. Burdeinyi, I. M. (1999). «Farming as an effective form of farming in the countryside». *Ekonomika APK*, 5, pp. 22–25.
4. *Zahalni tendentsii rozvytku fermerskykh hospodarstv v Ukraini*. [General trends in the development of farms in Ukraine]. (2016). In Demchak, I. M. (ed.). *Ukrahropromproduktyvnist*. Kiev. Ukraine.
5. *Rozvytok form hospodariuvannia v silskomu hospodarstvi: problemy i rishennia*. [Development of forms of management in agriculture: problems and solutions] (2018). In Lupenko, Yu. O. (ed.). ІАЕ. Kiev. Ukraine.
6. *Sil's'ke gospodarstvo Ukrayiny` 2016*. [Agriculture of Ukraine 2016]. 2016. In Prokopenko, O. M. (ed.) (2017). *Derzhstat*. Kyiv. Ukraine.
7. *Sil's'ke gospodarstvo Ukrayiny` 2017*. [Agriculture of Ukraine 2017] (2018). Prokopenko, O. M. (ed.) *Derzhstat*. Kyiv. Ukraine.
8. *Rozvy`tok form gospodaryuvannya v sil's'komu gospodarstvi: problemy` i rishennya*. [Development of forms of management in agriculture: problems and solutions]. (2018). In Lupenko, Yu. O. (ed.). ІАЕ. Kyiv. Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 05.08.2018 р.